

Amikor a nagybácsi a családjáról jelent

Vincze Barbara

|

2011. 03. 27.

|

Egy Kelet-Berlinből az NSZK-ba emigrált család történetét akarta megírni a gyerek szemszögéből Susanne Schädlich írónő. Azt a fal leomlása után tudta, hogy nagybátyja ügynök volt és író apjáról és az egész családról jelentett a Stasinak. A könyv témáját azután változtatta meg, amikor 2006-ban kiderült, a nagybácsi Günter Grassról is jelentett, majd egy év múlva fejbe lőtte magát. Kelet-berlini olvasókör és Stasi-akták, az áldozatok lobbija és a tettesek nyugdíja, a megbocsátás nehézsége és a gyász dilemmája - egyebek mellett ezekről beszélgettünk az írónővel.

Tinédzser évei elején járt a hetvenes évek közepén Susanne Schädlich német írónő, amikor író apja, Hans Joachim Schädlich tevékenysége miatt a család Kelet-Berlin elhagyására kényszerült, és Nyugat-Németországban telepedett le. A fal leomlása után két évvel az apja megtudta, hogy saját testvére, Karlheinz évtizedeken át jelentett róla és családjáról a kelet-német állambiztonsági szolgálatnak, a Stasinak úgynevezett nem hivatalos munkatársként (a köznyelvben IM). A következő fordulatot az hozta, amikor 2006-ban kiderült, a nagybácsi a család baráti körébe tartozó nyugat-német íróról, Günter Grassról is kémkedett. Egy év múlva a nagybácsi öngyilkos lett, Susanne Schädlich pedig könyvben dolgozta fel a besúgó nagybácsi és a család történetét. (Immer wieder Dezember. Der Westen, die Stasi, der Onkel und ich - Újra és újra december. A Nyugat, a Stasi, a nagybátyám és én).

Mennyiben tipikus NDK-s történet a családjáé?

Tipikusnak csak részben mondható, hiszen bőven voltak olyan emberek, akik lojálisak voltak a rendszerrel vagy legalábbis félig. Sokan pedig egyáltalán nem voltak államellenesek. Az apám azok közé tartozott, akik kritikusan viszonyultak az NDK-hoz és azzal, hogy 1976-ban aláírta a Biermann-petíciót, el is lehetetlenítették. Eleinte csak nem publikálhatott, aztán egyre szűkült a mozgástere, végül arra kényszerültünk, hogy az NSZK-ba disszidáljunk.

Szóval a mi történetünk csak azokéhoz hasonló, akik kritikusan álltak a rendszerhez és ennek hangot is adtak. Ilyen szempontból tipikus volt, de itt is nagyok a különbségek. Az apámnak az volt a szerencséje, hogy ismert volt, Günter Grass segítségével 1977-ben Nyugat-Németországban kiadott egy könyvet (*Versuchte Nähe címmel - a szerk.*), amely nem sokkal költözésünk előtt jelent meg és nagy port kavart Nyugat-Németországban. Apám tehát ismert volt, és a körülvette a nyilvánosság védelmező ereje. Mások, akiket nem ismertek ennyire, börtönbe kerültek.

A fal leomlása után 1992-ben az apám elolvasta az aktáit és kiderült, hogy elő volt készítve ellene egy büntetőeljárás, és ha elítélték volna, tíz év börtön várt volna rá. Az anyámnak már a kiutazásunk előtt többször javasolták, hogy tartsa távol magát az apámtól, minden lehetséges munkaajánlattal megkörnyékezték. Éppen a disszertációját írta, ragyogó karrierkilátásokkal

kecsegtették, amennyiben eltávolodik az apámtól. Még arra is megpróbálták rávenni, hogy utaltassa be magát egy pszichiátriai intézetbe, hogy szellemileg beszámíthatatlannak nyilvánítsák, és így felbontsák a házasságot. De nem adta be a derekát.

Az apja iránt elsősorban a nyugat- és kelet-német írók találkozásául szolgáló, a Günter Grass által grundolt és részben önként rendezett rendszeres felolvasóestek miatt érdeklődött a Stasi. Más okból is figyelték őket?

Ezeket a találkozókat magánlakásokban tartották, ahonnan a Stasi ki volt rekesztve. A Stasi nagyon szerette volna tudni, hogy rendszerellenes volt-e ez a csoportosulás, hogy az NDK ellen irányul-e a tevékenysége. De mivel a csoport tagjai kezdettől fogva tudták, hogy a találkozókkal veszélybe sodorhatják magukat, irodalmi összejövetelnek kiáltották ki magukat, és elterjesztették, hogy csak azzal foglalkoznak, hogy az új műveiket olvassák fel egymásnak. Az NDK-ban sok olyan író volt, aki a rendszert szolgálta, ezért nagyon ügyeltek arra, ki vehet részt ezeken a találkozókon. Igazán szoros azután lett a megfigyelés, hogy az apám aláírta a Biermann-petíciót (*amely Wolf Biermann NDK-s énekes és költő kitoloncolása ellen tiltakozott, és rengeteg NDK-ban élő művész aláírta - a szerk.*). Utóbb kiderült, hogy a berlini lakásunk telefonját is lehallgatták.

Ön ekkor kisgyerek volt. Részt vett ezeken a találkozókon?

Ha nálunk volt, akkor igen. Általában úgy zajlott, hogy én is üdvözöltem a vendégeket, de amikor nekiláttak a felolvasásoknak, a gyerekeket kiküldték a szobából. Az ember persze többször bemászka, hallgatta, mit olvasnak. Sosem titkolták el előttem, mivel foglalkozik az apám. Pontosan tudtam azt is, mi történik ezeken az összejöveteleken, mert a szüleim nyíltan beszéltek minderről, és megkértek, hogy az iskolában ne beszéljek erről. Ha az ember egy ilyen rendszerben nő fel, már 12 évesen pontosan tudja, hogy bizonyos helyzetekben hogyan kell viselkednie. Nálunk például az osztályban tudtuk egymásról, kinek a szülei pártvonalasok, és az ilyen gyerekektől én mindig távotartottam magamat. Egyfajta dupla életet élünk: a hivatalosat a kívülágnak, a privát életet pedig az otthonunknak.

Eredetileg a Nyugat-Németországba emigráló kelet-német gyerekek szemszögéből akart írni egy könyvet, aztán meggondolta magát. Miért?

Meg akartam törni a jeget és arról a generációról írni, akiknek nem volt más választásuk és a szüleik tevékenysége miatt egyszerűen el kellett hagyniuk az NDK-t. Ezzel megfosztották őket a gyökereiktől. Az NSZK-ban aztán egy olyan közegben találták magukat, amely teljesen idegen volt számukra. Annak ellenére, hogy ez ugyanúgy Németország volt, más volt a nyelv, máshogyan szocializálódtak az emberek.

Aztán 2006-ban rengeteg cikk jelent meg erről a nagybácsiról, aki IM Schäfer néven jelentett, mert az újságírók nyilvánosságra hozták, hogy Günter Grassról is kémkedett. Ez nagy port kavart. Ekkor gondoltam arra, hogy itt most mindenki Günter Grassról beszél, de egyetlen szó sem esik a többiekéről: az anyámról, a húgomról vagy a barátaikról, akiket ugyanúgy érintett a nagybácsi tevékenysége. Aztán, amikor a nagybátyám 2007-ben lelőtte magát, újabb irányt vett a könyv. Az öngyilkosság után az újságok tele voltak többoldalas óriásportrékkal erről az érdekes, intellektuális, bohém emberről, akit biztosan kényszerítették arra, amit tett. Ekkor egyrészt elgondolkodtam, hogy hol vannak a az apámról szóló cikkek, aki miatta szenvedett. Másrészt olyan légkör alakult ki a sajtóban, ami azt sugallta, hogy a nagybácsi azért lőtte le

magát, mert mi nem bocsátottunk meg neki, vagyis mi vagyunk a tettesek. Ekkor teljesen világos lett számomra, hogy arról akarok írni, hogy ő még véletlenül sem egy ártalmatlan gentleman-IM volt, hanem egy tettes.

Egy interjúban azt mondta, zavarja, ahogy Németország a tettesekkel bánik. Utána arról beszélt, hogy arra bíztatják az embereket, hogy bocsássanak meg a bűnösöknek. Ha jól értem, nem ért egyet ezzel a hozzáállással.

Nem, és ez Németországban megoldatlan kérdés. Az úgynevezett áldozatoknak nincs választásuk, őket egyszerűen bedarált a rendszer. Ráadásul sokkal gyengébb a lobbijuk is, mint a tetteseknek. Németországban mostanában az a hozzáállás jellemző, hogy békéljünk meg egymással, hagyjuk már a történelmet - miközben szerintem a történelmet semmi esetre sem szabad elfelejteni, mert akkor megismétlődhetnek a hibák. És vannak bizonyos dolgok, amiket egyszerűen nem lehet megbocsátani. Mindenki előtt volt választási lehetőség, a nagybácsi is mondhatott volna nemet. Akadt is néhány ember, aki ezt a lehetőséget választotta, a várható következmények ellenére.

Úgy érti, hogy nem elég erős az áldozatok lobbija Németországban?

Sokan szenvedtek az NDK-s rezsim alatt, és sokakat ki is toloncoltak az NSZK-ba. A Bundestag 2000-ben megszavazta, hogy egyfajta rehabilitációs juttatásként extra nyugdíj járjon azoknak, akiket bebörtönöztek. De ha valaki nem tudja bebizonyítani, hogy valóban börtönben volt, nem kaphatja meg ezt a pénzt. Míg azok, akik főállásban dolgoztak a Stasinak, rendben kapják a nyugdíjukat. Az érdekvédelmi szervezeteik bíróság elé vitték az ügyet, és elérték, hogy arra az időre megkapják a nyugdíjukat, amíg a Stasinak teljes állásban dolgoztak. Ez csak egy példa a sok közül, és ennek tudatában azok, akik börtönben ültek, nem érzik, hogy méltányolnák őket. Még mindig úgy tűnik, hogy érdekesebb a tettes, mint az áldozat. És még mindig 17 ezer egykori Stasi-munkatárs dolgozik a közzszolgálati hivatalokban. Ez egy elég nagy pofon azoknak, akikkel nem éppen kesztyűs kézzel bánt az NDK.

Arról beszélt egy interjúban, hogy a nagybátyja választhatott a jó és a rossz között, és végül a rossz mellett döntött. Ön szerint ebben nem a pénzsóvárság és nem is az motiválta, hogy meggyőződéses kommunista lett volna. A könyv megírása során megtalálta a választ, miért a rossz mellett döntött a nagybátyja?

Emberi oldalról egyáltalán nem. Olyan ember volt, akit hihetetlenül szerettünk, és hát ő volt "a" nagybácsi, a sógor, a testvér és így tovább. Senki sem gyanakodott rá. Újra és újra felteszi magának az ember a kérdést, hogy miért tette ezt velünk, hogy lehetett erre képes.

Természetesen kapott anyagi juttatást, de nem rendszeresen, és persze megvoltak az ebből származó előnyei is, utazhatott például, és azzal, hogy tudott dolgokról, hatalomra is szert tett. Mindezek ellenére nem tudjuk a választ.

Tonnaszám olvasott át Stasi-aktákat, telefon-beszélgetésekről készült protokollokat, személyes levelezéseket. Szembesült nehézségekkel, amikor az iratok után kutatott vagy ment minden, mint a karikacsapás?

Azért nálunk sem lehet hivatalokba besétálni és a polcra csak úgy leemelni az aktákat. Még akkor sem, ha Németország élen jár a titkosszolgálati akták nyilvánosságra hozatalában, főleg az egykori keleti blokk országaihoz képest. Németországban két lehetőség van: az ember vagy személyes betekintést kér az aktákba, vagy kutatóként ad be igényt. Ha személyes betekintést

kér, akkor csak saját magáról kérheti ki az aktákat - amennyiben vannak -, ha viszont kutatóként vagy újságíróként jelentkezik, kikérheti mások aktáit is, de ehhez az adott személy beleegyezése szükséges.

Az egész folyamat hosszabb-rövidebb ideig, de akár három évig is eltarthat, mert még mindig hatalmas az érdeklődés, úgy tudom, tavaly 80 ezer kérés érkezett a Stasi-aktákkal foglalkozó Gauck-Behördehez. Nálam elég gyorsan mentek a dolgok, és miután ez a nagybácsi lelőtte magát, nyomást is gyakoroltam rájuk. Mondtam, hogy ez családi ügy, nem lehet, hogy az újságírók megelőzzenek és az aktákban turkáljanak. Akkor eléggé felgyorsult a folyamat.

Mennyi ideig tartott a munka?

Nálam a teljes munka körülbelül három évet vett igénybe, de az iratokat néhány hónap alatt megkaptam. Az apám aktái például már megvoltak, mert 1992-ben lemásolva elhozhatta őket. Engem az érdekelt, milyen új akták jöttek még ehhez. Akkor találtam meg például a telefon-protokollokat.

Szüleivel is készített interjúkat az anyaggyűjtés során. A személyes kötődés előnynek vagy hátránynak bizonyult?

Ezekről a dolgokról nálunk mindig is szó volt, úgyhogy nem volt hátrány. Ugyanakkor nagyon nehéz időszak volt ez, mert a nagybácsi nem sokkal korábban, 2007-ben lőtte le magát. Amikor célzottan kérdeztem, a szüleim kényszerítve voltak, hogy emlékezzenek, hogy újra elmerüljenek azokban az időkben. És így olyan történetek is felszínre kerültek, amiket korábban nem hallottam. Összességében úgy gondolom, hogy mindenkinek segített, hogy még egyszer szembesült a fájdalommal.

A könyvből kiderül, hogy noha az emigráláskor éppen csak betöltötte a tizenkettőt, önmagáról is olvasott a nagybátyja jelentéseiben.

Amikor az ember ilyeneket olvas, utólag nagyon megrémül. Mert nemcsak addig jelentett rólunk, amíg az NDK-ban éltünk, hanem a kiutazásunk után, az NSZK-ból is, miután eljött hozzánk látogatóba. Csak így, utólag lesz világos az ember számára, mennyire mélyen beavatkoztak [a Stasi] az ember életébe, a privát szférájába. Megerőszakolva érzi magát az ember.

Talált olyan feljegyzéseket az aktákban, ahol kiderült, a nagybátyja az önök javára másította volna meg az eseményeket - mint például *A mások élete* című filmben?

Nem találtam ilyet, *A mások élete* pedig egy megszépített mese. Olyan ember nem volt a Stasiban, mint a főszereplő, a lehallgatást végző Stasi-százados. Legfeljebb elvétve akadhatott egy-kettő. Az mindenestre jó, hogy a film bemutatta ezt a témát.

Az Ostalgie-ként aposztrofált jelenség az NDK-s múlt szépségeire tekint nosztalgikus szeretettel. Milyen a viszonya ehhez a jelenséghez?

Ez egy olyan fogalom, ami néha erősebb, néha gyengébb, de az egykori NDK-s tartományokban folyamatosan jelen van. Én természetesen nem tekintek nosztalgikus érzelmekkel az NDK-ra, de megértem, hogy sok ember életének egy bizonyos része ahhoz a korszakhoz kötődik. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy ez egy diktatúra volt, mégpedig a második német diktatúra.

Hogyan dolgozta fel a családja a nagybátyja öngyilkosságát?

Testvér volt, nagybácsi, úgyhogy jelen volt a gyász. De jött a kérdés is: szabad-e egyáltalán gyászolnom? Kell-e? Vagy egyszerűen csak temessük el? Ebben a szakaszban a szűk családi körben folytatott beszélgetések nagyon sokat segítettek.

Az iratok kézbevételeitől az utolsó korrektúráig tartó három év alatt megváltoztak a nagybátyja iránti érzései? Inkább csak megszilárdult a hozzáállásom. Nem tudok megbocsátani neki, és soha nem is fogok. Úgy gondolom, hogy amit tett, az jól jellemzi az NDK-t. Amikor az aktákat olvasni kezdtem, eleinte sokáig reménykedtem, valahol majd kiderül, hogy kényszerítették a kémkedésre. Végig ott lebegett a remény, hogy talán majd kiderül valami, ami miatt meg lehet neki bocsátani, de erre sajnos nem adott okot. Onnantól kezdve nem reménykedtem tovább, amikor az aktákból egyértelművé vált, hogy önként állt a Stasi szolgálatába.

<http://www.origo.hu/kultura/20110325-susanne-schdlich-irono-a-nagybatyja-es-a-stasi.html>